



Рецензії

Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004. – 400 с.

Праця дослідника з Бердянського державного педагогічного університету І. Лимана “Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861)” присвячена слабовивченій та маловідомій для широкого загалу проблемі – історії православної церкви на півдні України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

У різні часи певний внесок у її розробку внесли такі вчені, як Гавриїл (Розанов), Феодосій (Макаревський), Гермоген, М. Родіонов та деякі інші, про що автор цілком слушно згадав в історіографічному огляді. Проте, крім того, що історіографія включає роботи досить різні за своїм науковим рівнем, достовірністю наведеної в них інформації, вона в абсолютній більшості представлена працями з локальних проблем, тоді як робота І. Лимана стала узагальнюючим дослідженням з тематики.

Хронологічно дослідження охоплює період з 1775 по 1861 роки. Таке хронологічне виокремлення досліджуваного об’єкта є цілком слушним. Адже нижня межа пов’язана із “атакуванням” Січі, підписанням Маніфесту від 3 серпня про ліквідацію запорозького козацтва та іменного указу від 9 вересня, яким передбачались трансформації церковно-адміністративного устрою краю та об’єднання південноукраїнських земель під зверхністю одного єпархіального архієрея. Верхня межа зумовлена початком проведення реформ часів Олександра II, які суттєво вплинули на статус духовництва та його місце в суспільстві, а також початком функціонування окремої Таврійської єпархії, яка втратила залежність від Херсонського архієпископа.

Структурно дослідження складається з монографічної, археографічної частин і наукового апарату.

До монографічної, основної частини увійшли вступ, п’ять розділів і післямова. Базуючись на результатах опрацювання фондів близько 30 архівів і музеїв України, Російської Федерації та Польщі, автор розглядає основні проблеми церковного життя, нормативному регулюванню яких державною владою приділялась першочергова увага: формування системи управління православною церквою, зміни церковно-адміністративного устрою краю, структура, особливості формування, соціальний статус, матеріальне забезпечення груп православного духовництва, представлених на півдні України, обов’язки підлеглих духовного відомства, система духовної освіти й релігійного виховання.

Дослідник виходить із посилки, що православна церква в південноукраїнському краї, який в останній чверті XVIII – середині XIX ст. не просто знаходився на орбіті імперської політики, але вже був невід’ємною частиною Російської імперії, відчула на собі всі ті процеси, які відбувались у житті держави, причому житті не лише релігійному. Самі ж ці процеси обумовлювались у першу чергу формою правління, станово-бюрократичним, військовим характером імперії.

І. Лиман доходить висновку, що увага Петербурга до церкви на півдні України не була сталою ні хронологічно, ні тематично, ні територіально. Пік інтересу до розбудови церковного устрою регіону припадав на правління Катерини II, і цей інтерес великою мірою визначався роллю Південної України в геополітичних планах імператриці. Підвищена увага, яка приділялась церкві краю в перші роки правління Павла I, мала вже дещо іншу природу – імператор докладав зусиль до того, аби позбавити регіон тих особливих прав і привілеїв, які Південь діставав завдяки опіці Катерини II. Відтепер розвиток церкви краю не входив до кола пріоритетних завдань, і Петербург час від часу виявляв значну активність щодо регламентації нецерковного устрою в регіоні в цілому, але лише стосовно окремих його аспектів або ж територіальних складових Південної України.

Аспекти церковного устрою, яким приділялась спеціальна увага імперської влади, визначались тими пріоритетами, які мав Петербург у конкретні історичні моменти. Якщо південноукраїнський

край у силу тих чи інших обставин займав особливе місце в реалізації певних планів центру, то і на церкву цієї частини імперії у зв'язку саме з цим зверталась більша увага. Так свого часу регіон відчував більшу опіку ніж інші складові держави через розміщення тут військових поселень, події Кримської війни тощо. Відповідно і першочергова увага приділялась забезпеченню релігійних потреб цих поселень, регламентації прав і привілеїв духовництва, яке обслуговувало військових.

Цим же певною мірою обумовлювалась і неоднакова зацікавленість імперської влади розвитком усіх складових церковно-адміністративної системи Півдня. У ряді випадків до центру уваги потрапляли окремі населені пункти. Причому одні з них, як-то Одеса, викликали інтерес насамперед у зв'язку зі своїм могутнім економічним потенціалом і виконанням ролі адміністративних центрів. Інші – через розміщення в них підрозділів збройних сил (згадаймо військові поселення, фортеці регіону). Треті – через знаходження в них неправославних мешканців, у навершенні яких до “панівної” віри висловлювала зацікавленість вінченосна особа. Можна назвати й інші причини, з яких релігійні споруди та духовництво цілого ряду населених пунктів Півдня України потрапляли до поля зору центральних державних структур.

Неоднакова увага Петербурга проявилась і на рівні більш крупних церковно-адміністративних одиниць, включаючи рівень єпархіальний. Так після 1836 р. досить чітко простежується значно більша зацікавленість центру в розвитку Херсонської й Таврійської, аніж Катеринославської й Таганрозької єпархій.

І. Лиман простежує, як на релігійному житті в регіоні відбивалися ті ж коливання державної політики, що впливали на церкву всієї держави і кожної її частини. Ці коливання справили вплив на формування системи управління, зміни церковно-адміністративного устрою регіону, на структуру, порядок формування, соціальний статус, матеріальне забезпечення груп православного духовництва, представлених на півдні України, обов'язки підлеглих духовного відомства.

Переконливості висновкам І. Лимана додають чисельні таблиці, складені дослідником на основі як опублікованих щорічних вірогідних звітів обер-прокурора Синоду, так і статистичних матеріалів, виявлених у вітчизняних і закордонних архівах.

Археографічна частина дослідження включає анотований покажчик 1716 виявлених І. Лиманом, як опублікованих раніше, так і введених вперше до наукового обігу автором-упорядником законодавчих документів вищих органів влади останньої чверті XVIII – середини XIX ст., що стосувались православної церкви на півдні України. Науковий апарат роботи складають тематичний, іменний, географічний покажчики документів, словник застарілих і рідковживаних слів.

Рецензована робота буде корисна всім, хто цікавиться релігійною та соціальною історією Російської імперії, України та її південного регіону XVIII – XIX ст.

Володимир Мільчєв